

Előszó

Olvasónk köteteink sorában a (szerencsés!) tizenharmadikat tartja kezében – az elmúlt tizenkét évben négy *Nyelvelmélet és dialektológia*, négy *Nyelvelmélet és kontaktológia*, valamint négy *Nyelvelmélet és diakrónia* kötet látott napvilágot, melyeket jubileumi tizenkettedik kötetünk végén Balogné Bérces (2020) részletesen bemutat és tematikusan összegez.

A jelen tanulmánygyűjtemény a 2020. novemberi Nyelvelmélet és dialektológia 5. műhelykonferenciára épít, melyet a megváltozott körülményekre való tekintettel online szerveztünk. A személyes interakció (kifejezetten a folyosón zsiszegő kávészünetek) hiánya ellenére jó hangulatú, tartalmas rendezvényt élhettünk meg. Korábbi rendezvényeink és az azokat kísérő kiadványok hagyományainak nyomdokaiban, a konferencián elhangzó előadások közül válogatott dolgozatokat felhasználva szigorú szakmai szűrés és anonim lektorálás után született meg ez a kötet.

Kötetünk tematikus gerincét a nyelvi variáció különböző formáinak nyelvelméleti szempontú elemzései adják. Ahogyan három éve a reformáció évfordulóján a Károli-biblia nyelve volt kiadványunk tartalmi középpontjában, 2020-ban, Pázmány Péter születésének 450. évfordulója alkalmából rendezvényünk külön ülészakot szentelt Pázmány Péter nyelvezete, idiolektusa vizsgálatának. Kötetünkben az ott elhangzó tanulmányok közül három, Gugán Katalin, Sinkovics Balázs és Varga Mónika írása képviseli ezt a tematikus irányt. Mindhárman mondattani szempontú elemzéseket közölnek, és mindhárom tanulmány stílárís-pragmatikai, valamint bizonyos nem nyelvi tényezők (pl. a nyomda/nyomdász szerepe) jelentőségére is rávilágít.

Gugán Katalin a mondattagadás két alapvető formáját vizsgálja Pázmány műveiben és veti össze őket más korabeli szövegek tagadáshasználatával, különféle nyelven kívüli és belüli tényezőket figyelembe véve. Különbséget fedez fel Pázmány és Károlyi Gáspár nyelvezete között a különböző tagadó szórendek arányában, amelyet a szerzők egyéni stilisztikai jellemzőinek eltéréséből eredeztet, majd mindennek kontextusában veszi górcső alá a máig élő pleonasztikus (azaz a szintaxis szabályai szerint megjelenni képes, de logikailag nem értelmezett) tagadás változatos használatú jelenségkörét, beleértve Pázmány kötómód használatát (pl. „el nem múlathatom, hogy itt bővebben elő ne hozzam”). Megállapítja, hogy Pázmány írásaira kevésbé jellemző a pleonasztikus tagadás, mint a fellelhető, korabeli informális nyelvhasználatot tükröző szövegekben, amit a regiszter hatásaként magyaráz.

Sinkovics Balázs a *-ban/-ben* és *-ba/-be* ragok inessivusi és illativusi használatában adathozható több évszázados ingadozást tekinti át Szenci Molnár Albert írásai és Pázmány Péter nyomtatásban megjelent művei kapcsán. Pázmány vizsgált szövegei alapján kimutatja, hogy a kérdéses ragok megválasztásában három korszak különíthető el (az 1600-as, az 1610-es, valamint az 1620-as évek), melyek azt a folyamatot tükrözik, ahogy a *-ba/-be* mindkét funkciót betöltő szerepét fokozatosan veszi át a mai köznyelvi használatnak megfelelő mintázat, így módon tehát az írott norma megszilárdulása ezen írásokban nyomon követhető. Nyomtatásban megjelent művek lévén azonban számolnunk kell a nyomda és a nyomdász szerepével, miáltal jövőbeli kutatás izgalmas, új dimenziói nyílnak meg kézírásos szövegekkel való összevetésre; illetve helyenként a műfaj (pl. verses próza) is meghatározhatja a nyelvi forma megválasztását.

Míg Gugán Katalinnál kutatási következtetés, Varga Mónika írásában kiindulási pont a regiszter tényezője, melynek vizsgálatára Pázmány – mivel különböző stílusokban és műfajokból egyaránt maradtak fenn írásai – bőséges adalékkal szolgál; annál is inkább, mivel Varga a korszak egyik jellegzetes mondattani (és pragmatikai) variánsát helyezi célkeresztbe: a határozói (*-ván/-vén* ragú) igeneves tagmondatok innovatív használatát. Az általa beazonosított új funkciók (feltétel, megengedés, következményesség kifejezése) rendszeresen előfordulnak Pázmány nyelvezetében, habár nem válnak dominánssá; ugyanakkor előfordulási arányaik tükrözik a korszak tendenciáit, és erős összefüggést mutatnak a szövegek céljával és tartalmával – azaz a választott regiszterrel.

Kötetünk második szakasza a nyelvi változatok vizsgálatában az egyén nyelvhasználatától eltávolodva a regionális dialektusok világába kalauzolja az olvasót. A szakaszt két tanulmány alkotja, melyek egy-egy mindezidáig nem kelleően feltárt jellegzetességre irányítják a figyelmet a székely nyelvjárásban – egy olyan magyar nyelvváltozatban, mely könyvsorozatunkban immár hagyományosnak tekinthető rendszerességgel van képviseltetve. Farkas Imola mondattani-szemantikai témájú írása az *egyet* áltárgy sajtáságos, e nyelvjárásra jellemző jelentésére és viselkedésére, Huszthy Bálint és Sándor Báborka hangtani empirikus vizsgálata pedig a székely, azon belül is a székelyudvarhelyi dialektus különleges intonációjának jellegzetességeire világít rá.

Farkas Imola tanulmányában amellet érvel, hogy az *egyet* áltárgynak a székely nyelvjárásban más a jelentéstani szerepe, valamint a mondattani összetevős szerkezetben elfoglalt helyzete, mint a sztenderd magyar nyelvben. Ebből eredően a székely *egyet* eloszlása, használata szélesebb és összetettebb. Megjelenhet például az ige előtt (pl. „itt egyet imádkoztam”), és akár egy másik tárgy vagy másik áltárgy mellett is, mely kettős tárgyesetes szerkezethez vezet (pl. „ezen egyet jót kacagtunk”). Farkas elemzése szerint a székelyben az *egyet* a sztenderd magyartól eltérően nem az igei állítmány behatárolását végzi, ezért is fordulhat elő az eseményt behatároló igekötővel együtt (pl. „lemostam egyet a teraszt”), és ezért van, hogy állapotigékkel is előfordulhat (pl. „voltunk egyet Bálványoson”). Ehelyett az *egyet* a székelyben inkább stilisztikai szerepet játszik: elsődlegesen azt jelzi, hogy az általa módosított esemény alkalmi, mellé-

kes, vagy informális. Ez az értelmezés nem csak a székelyre, hanem az erdélyi köznyelvre általában is jellemző.

Ugyancsak a sztenderd magyartól eltérő tulajdonságot ragad meg és kíván eszközfonetikai módszerekkel feltárni (majd laboratóriumi fonológiai megközelítésben elemezni) Huszthy Bálint és Sándor Bíborka tanulmánya. Állításuk szerint, összhangban Csűry Bálint közel egy évszázada tett megfigyelésével, a székely ejtészváltozat leggyakoribb és jelöletlen dallammenete a későn eső intonációs mintázat. Felvételeik megerősítik Csűry általánosítását, miszerint a későn esés nem feltétlenül csupán az adott intonációs frázis utolsó magánhangzóján megjelenő alacsonyabb tónust foglalja magában, hanem a sztenderdhez képest lényegesen hosszabban, de nem egészen az utolsó előtti szótagig kitartott magas tónus hirtelen esését is. Emellett adataik azt is alátámasztani látszanak, hogy a köznyelvhez és más dialektusokhoz képest a székely nyelvjárásokban valóban nagyobb az alkalmazott hangmagasság-terjedelem, szélesebbek az intonációs kilengések (természetesen emfázisban még inkább).

Tanulmánykötetünk utolsó szakaszában a dialektológiai vizsgálódások általános megközelítésben jelennek meg: utolsó három tanulmányunk azok sokszínűségét hivatott szemléltetni mind téma, mind vizsgált nyelvváltozat tekintetében.

Először Csató Éva a karaim nyelv nyelvjárásai kapcsán járja körül a nyelv és dialektus kategóriáinak definíciós nehézségeit. A karaim nyelv elnevezést a karaita judaizmus hitvallását követő kipcak török nyelvváltozatok közös megjelenésére alkalmazza a szakirodalom; valójában azonban három, egymástól földrajzilag elkülönülő, közös sztenderddel nem rendelkező nyelvjárascsoportról van szó. Az északnyugati nyelvváltozatot a jelenlegi Litvániában, a délnyugati Nyugat-Ukrajnában, a keletit pedig a Krímben beszélik. A tanulmány összeveti a három dialektust, és a nyelvi szerkezeteikben fellelhető hasonlóságokat és különbségeket számos példával illusztrálja.

A keleti kitekintés után a Magyarországtól nyugatra eső Ausztriára összpontosítunk Illésné Kovács Mária, Kecskés Judit és Kriston Renáta cikke segítségével, mely egy készülő osztrák–magyar kommunikációs szótár példaanyagát vizsgálva és felhasználva foglalja össze az osztrák–német nyelvváltozat főbb jellemzőit, kiemelve annak eltéréseit a németországi köznyelvi változattól. A dolgozat különlegessége, hogy a lexikográfus gyakorlati szemszögéből értékeli és a szótárból vett konkrét példákkal, színes illusztrációkkal szemlélteti a felmerülő elméleti (morfológiai és lexikológiai) és módszertani nehézségeket.

Végül magyarországi adatközlőkkel készített kérdőíves felmérés eredményeit osztja meg Rákosi György izgalmas adatokat tárgyaló tanulmánya. Vizsgálatában nagyobb részben korpuszból, kisebb részben internetes keresés révén gyűjtött olyan mondatok elfogadhatóságát tesztelte, melyekben az *egymás* kölcsönös névmás előzménye egyes számú gyűjtőnév (mint amilyen a cikk címében *A pár az interneten talált egymásra*). Az eredmények – amellett, hogy egyértelműen igazolják a szerkezet típus létét a magyar nyelv rendszerében – jelentős mértékű ingadozást, beszélők közti variációt is mutatnak a szerkezet elfogadhatóságában, melyet a szerző nyelvelméleti szempontból elemez – illeszkedve ezzel a kötet fő

témájához, a nyelvi variáció nyelvelméleti megközelítéseihez. Az elfogadhatósági ítéleteknek az adatközlők életkora szerinti kettébontása azt mutatja, hogy a gyűjtőnevek többségi olvasata a fiatalabb beszélői csoportban némileg erősebb, valamint a gyűjtőnevek szélesebb körére terjed ki, mint az idősebb korcsoportban. A nyelvelméleti elemzés során a tanulmány a magyar gyűjtőnevek morfoszintaktikai reprezentációjának és a kölcsönös névmás logiko-szemantikai elemzésének kérdéseit járja körül.

Jelen kötet – korábbi kiadványainkkal együtt – elérhető a következő címen: btk.ppke.hu/elmeleti-nyelveszet-tanszeki-kiadvanyok, és hamarosan az OSzK Magyar Elektronikus Könyvtár szolgáltatásában is.

Balogné Bérces Katalin és Surányi Balázs

Hivatkozás

Balogné Bérces Katalin 2020. Nyelvelmélet és visszatekintés: négyszer három, az tizenkettő. Recenzió. In: Balogné Bérces Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészet Tanszék – Magyar Nyelvészet Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 197–213.